

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми **«ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРИРОДОЗНАВЧИХ УЯВЛЕНЬ У
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ»**

Виконала:
здобувачка вищої освіти
заочної форми навчання
ОП Спеціальна освіта (Олігофренопедагогіка)
Марина БОШТАН

Науковий керівник:
Ірина РУДЗЕВИЧ,
кандидат психологічних наук, доцент кафедри
психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

Рецензент:
Оксана КОНСТАНТИНІВ
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри логопедії і спеціальних методик

Кам'янець-Подільський 2024 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОЛОЖЕННЯ РОЗВИТКУ ПРИРОДОЗНАВЧИХ УЯВЛЕНЬ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ	8
1.1. Когнітивні основи розвитку уявлень з природознавчим змістом в учнів початкової ланки освіти	8
1.2. Особливості становлення природознавчих уявлень у молодших школярів з порушеннями інтелекту.....	15
Висновки до першого розділу.....	22
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ПРИРОДОЗНАВЧИХ УЯВЛЕНЬ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	25
2.1. Обґрунтування та опис методики вивчення рівня сформованості природознавчих уявлень у молодших школярів	25
2.2. Порівняльний аналіз рівня сформованості природознавчих уявлень у молодших школярів з нормотиповим розвитком і порушеннями інтелекту	38
Висновки до другого розділу.....	57
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК І КОРЕКЦІЯ ПРИРОДОЗНАВЧИХ УЯВЛЕНЬ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ	60
3.1. Особливості формування природознавчих уявлень у молодших школярів з порушеннями інтелекту засобами освітнього процесу.....	60
3.2. Методичні рекомендації щодо формування природознавчих уявлень у молодших школярів з порушеннями інтелекту.....	67
Висновки до третього розділу.....	73
ВИСНОВОК	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80

ВСТУП

Актуальність теми. На сьогоднішній день, пріоритетним напрямком перебування особистості у мікро- та макро- середовищі виступає плідна взаємодія між людиною і довкіллям. У концепції «Нова українська школа» чітко прописано, що одним із напрямків її роботи є розвиток компетентності у природничих науках і технологіях, зокрема «Наукове розуміння природи і сучасних технологій, а також здатність застосовувати його в практичній діяльності. Уміння застосовувати науковий метод, спостерігати, аналізувати, формулювати гіпотези, збирати дані, проводити експерименти, аналізувати результати» [19, 11]. Згідно цієї компетентності, усі заклади середньої освіти повинні успішно розвивати природознавчі знання, уміння та навички засобами освітнього процесу. Першочерговим етапом у розвитку компетентності в природничих науках виступають знання (уявлення та поняття), які надалі надають змогу розвинути природознавчі уміння і навички у дітей.

Опрацювання загальних літературних джерел з окресленої нами проблеми вивчення когнітивної основи розвитку уявлень з природознавчим змістом в учнів початкової ланки освіти у теоретико-методологічному та практичному спрямуванні, дозволив виділити наступні напрямки її дослідження, зокрема : характеристика психологічної сутності термінів «уявлення», «поняття», «знання» як філософська та психолого-педагогічна проблема (С. Максименко [26], Соловієнко В.О. [26], М. Юрченко [63] тощо); взаємозв'язок у розвитку природознавчих знань і психічних, пізнавальних процесів (К. Гончарова [35]); взаємозалежність когнітивного, емоційно-мотиваційного й особистісно-поведінкового розвитку учнів (М. Кукалець [23], М. Юрченко [63]), формування предметної природознавчої компетентності молодших школярів шляхом використання інноваційних і проектної технології (І. Жаркова [16], М. Кукалець [23], Л.

Савлучинська [39], дидактичні умови формування природознавчих знань та понять у молодших школярів (О. Біда [1], О. Варакута [9]); методика викладання природознавства в початкових класах (Т. Байбара [1], К. Гончарова [35], В. Кузнецова [35; 36], Л. Нарочна [35], В. Пакулова [36] тощо); вплив індивідуального та диференційованого підходів на становлення природознавчих знань, умінь та навичок у молодших школярів в умовах інтегрованого навчання Л. Нарочна [34]; активізація пізнавальної діяльності та активності в учнів на уроках природознавства у початкових класах (Т. Байбара [1], Н. Коваль [21], В. Кузнецова [35; 36] тощо); особливості та специфіка організації самостійної та практичної роботи учнів на уроках природознавства засобами навчального та виховного процесів (І. Жаркова [16], Н. Коваль [18], Л. Савлучинська [39]); вплив комп'ютерних технологій на розвиток методики природознавства у закладах середньої освіти (О. Варакута [9]).

Теоретичний аналіз проблеми розвитку природознавчих уявлень у учнів молодших класів з порушеннями інтелекту дав змогу виявити такі психолого-педагогічні дослідження, зокрема : клініко-фізіологічна та психолого-педагогічна характеристика особливостей розвитку уявлень у дітей з порушеннями інтелекту (Х. Замський [17], В. Луцьке [12], В. Липа [24; 25], М. Матвєєва [38], В. Синьов [38], О. Хохліна [38]); вивчення стану сформованості уявлень про навколишній світ у молодших школярів із порушеннями інтелектуального розвитку (О. Хайдарова [11]); формування природничих знань у дітей з порушеннями інтелекту засобами комплексних діагностичних та корекційно-розвиткових занять (М. Матвєєва, Н. Стадненко, Ж. Шиф [28]); розвиток природничих знань у дітей з порушеннями інтелекту засобами навчальних, виховних та корекційно-розвиткових занять (О. Вержиховська [11], Ю. Галецька [11], І. Єременко[14]); особливості прояву уявлень про неживу природу у слабозорих учнів із інтелектуальною недостатністю (Н. Малюхова [27]);

вивчення природознавства у класах інтенсивної педагогічної корекції освітніми засобами (Н. Бескова [40], Т. Сак [41-46]); дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи в освітньому процесі, їхній вплив на розвиток природознавчих знань (В. Бондар [7;8; 12; 50], О. Гаврилов [28], І. Єременко[14], В. Луцьке [12], В. Липа [24; 25], О. Ляшенко[28], С. Миронова [28; 29; 30]); І. Татьянчикова [52], О. Хохліна [60; 61]); удосконалення змісту навчання природознавства на основі вивчення особливостей знань та умінь у спеціальних закладах освіти (Г. Блеч [5;6], В. Золотоверх [6], І. Єременко[15], Г. Мерсіянова [15]); корекційна спрямованість уроків природознавства у спеціальній школі (В. Синьов [47 - 49], Л. Стожок [20]); корекційна роль природознавства в навчанні та вихованні дітей з обмеженими розвиваючими можливостями (Л. Співак [51]); корекційно-розвивальна спрямованість змісту курсу «Я і Україна» в загальноосвітніх навчальних закладах для розумово відсталих дітей (С. Трикоз [55-58]); застосування інноваційних технологій у спеціальній освіті молодших школярів з порушеннями інтелекту (О. Кузнецова [22]); визначальна роль індивідуальних та диференційованих завдань та тестів досягнень при навчанні природознавству молодших школярів з порушеннями інтелекту (О. Мякушко [31; 32]), особливості та етапи формування природничих знань у молодших школярів з порушеннями інтелекту (О. Вержиковська [11], Ю. Галецька [11]); педагогічне забезпечення якостей знань з природознавства в учнів з порушеннями інтелекту (Г. Блеч [3], О. Хохліна [3]); екологічного виховання молодших школярів з порушеннями інтелекту (О. Вержиковська [10], Л. Стожок [13]); методика викладання природознавства у учнів з порушеннями інтелекту початкової ланки освіти (Л. Стожок [13; 14]; впровадження гурткової роботи з екологічного виховання молодших школярів з порушеннями інтелекту (К. Шкурупій [62]) тощо.

Вивчення вище окресленого матеріалу, проведення аналізу навчальних програм для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей [34], вивчення змістової характеристики типової освітньої програми початкової освіти спеціальних закладів загальної середньої освіти для учнів перших класів з інтелектуальними порушеннями [53] та дослідження змісту положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку [37] дало нам зрозуміти, що переважна більшість інформаційного наповнення з природознавства аналізується у розрізі природознавчих знань, майже ніхто із дослідників не відокремлював уявлення про довкілля, як окремий напрямок дослідження, що дало нам змогу обрати тематику кваліфікаційної роботи магістра : **«Особливості розвитку природознавчих уявлень у молодших школярів з порушеннями інтелекту»**.

Мета дослідження : передбачає виявлення та аналіз теоретико-методологічних і практичних аспектів розвитку природознавчих уявлень у учнів початкової ланки освіти з порушеннями інтелекту.

Завдання дослідження :

1. З'ясувати змістове забезпечення розвитку природознавчих уявлень у молодших школярів з нормотиповим розвитком і показати їхню особливість у учнів з порушеннями інтелекту.

2. Емпірично вивчити та дати порівняльну динаміку рівня сформованості природознавчих уявлень у молодших школярів з нормотиповим розвитком і порушеннями інтелекту.

3. Дати обґрунтування методики і розробити методичні рекомендації розвитку, формування та корекції природознавчих уявлень в молодших школярів з порушеннями інтелекту в освітньому процесі.

Об'єкт дослідження : розвиток природознавчих уявлень в молодших школярів з порушеннями інтелекту.

Предмет дослідження : психолого-педагогічне забезпечення розвитку, формування та корекції природознавчих уявлень в молодших школярів з порушеннями інтелекту в освітньому процесі.

Гіпотеза дослідження : встановлення особливостей розвитку, формування та корекції природознавчих уявлень в учнів молодших класів з порушеннями інтелекту допоможе нам у подальшому підвищити рівень їхньої адаптації та соціалізації у мікро- та макро- середовищі та довкіллі.

Методи дослідження : теоретико-практичний аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблеми вивчення; методики констатувального та формувального етапу дослідження; процедури кількісної, якісної та статистичної обробки отриманих результатів вивчення.

Експериментальна база дослідження : Комунальна установа «Чернівецький міський Інклюзивно-ресурсний центр №1», Чернівецький ліцей №1 та Чернівецький ліцей №14.

Теоретична значущість кваліфікаційної роботи магістра полягає у дослідженні теоретико-методологічних положень розвитку природознавчих уявлень у молодших школярів з порушеннями інтелекту, зокрема розкриває когнітивні основи розвитку уявлень з природознавчим змістом в учнів початкової ланки освіти та показує особливості становлення природознавчих уявлень у молодших школярів з порушеннями інтелекту.

Практичне значення полягає у емпіричному вивченні рівня сформованості рівня сформованості природознавчих уявлень у молодших школярів, зокрема вона передбачає обґрунтування та опис методики вивчення рівня сформованості природознавчих уявлень у молодших школярів та порівняльний аналіз рівня сформованості природознавчих уявлень у молодших школярів з нормотиповим розвитком і порушеннями

інтелекту. Окрім того практична значущість дослідження спрямована на розкриття психолого-педагогічного забезпечення розвитку корекції природознавчих уявлень у молодших школярів з порушеннями інтелекту, зокрема особливостей формування природознавчих уявлень у них засобами освітнього процесу. Підсумком цього є розробка конкретних методичних рекомендацій щодо формування природознавчих уявлень у молодших школярів з порушеннями інтелекту.

Апробація результатів дослідження. Основні результати кваліфікаційної роботи здобувача вищої освіти магістерського рівня обговорювались на студентській науково-практичній конференції в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації: Робота висвітлена у статті: Рудзевич І.Л., Боштан М. М. «Особливості розвитку природознавчих уявлень у молодших школярів з порушеннями інтелекту засобами освітнього процесу».

Структура роботи: робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВОК

Вивчення питання про особливості розвитку природознавчих уявлень у молодших школярів з порушеннями інтелекту дало нам змогу сформулювати наступні висновки.

Термін «природознавчі уявлення» асоціюється з одним із видів знань і є стрижневою основою розвитку природознавчих понять. Уявлення визначає чуттєву безпосередню базу виучування явищ і предметів природи засобами процесів відчуттів та сприймання. Природознавчі уявлення характеризують чуттєво-наочний образ предметів або об'єктів природи.

Функції уявлень : сигнальна (змістове наповнення образу предметів або об'єктів природи), регулятивна (підбір і вивчення природничої інформації) та настроювальна (залучення дітей до діяльності у природі). Освітній процес закладів передбачає проведення уроків і виховної роботи з природознавства. Вивчення консеквентної інформації з природознавства показало не існування чіткого відмежування уявлень і понять з природознавства, при цьому є лише поєднана їхня когнітивна характеристика, що потребує визначеного сутнісного наповнення і розвитку. Хоча, ми не можемо заперечити, що дуже велика кількість методичних матеріалів дають змогу отримати позитивні результати розвитку знань з природознавства у дітей з нормотиповим розвитком. Освітній процес молодшої школи передбачає концентричну подачу матеріалу з природознавства, що дозволяє розвинути у учнів відповідні природничі навички (когнітивного наповнення знань (уявлень та понять); знаходження, аналізу, класифікація та систематизації інформації про об'єкти і предмети природи; прикладної діяльності з природознавства, які підвищують подальшу адаптацію та соціалізацію учнів в освіті.

Особливості формування у учнів з порушеннями інтелекту навичок природознавства залежать від їхнього психофізичного розвитку. При включенні учнів в освітній процес у них можливо розвинути елементарні навички : відчуття та сприймання довкілля, конкретного та абстрактного запам'ятовування інформації з природознавства; творчої уяви й ідентичного сприйняття довкілля; психічної пізнавальної діяльності та активності у природознавчій діяльності, наочно-образного та словесно-логічного мислення і мовлення, достеменного інтересу до довкілля. В освітньому процесі (на уроках, під час виховних заходів чи занять, корекційно-розвиткових занять) з природознавства спостерігається поєднання і наступництво розвитку, формування та корекції природознавчих уявлень у учнів з порушеннями інтелекту та виховування навичок охорони довкілля, формується позитивне відношення до довкілля та дитини, що підвищує рівень її адаптації та соціалізації.

Методика дослідження рівня сформованості природознавчих уявлень дітей з нормотиповим розвитком і порушеннями інтелекту включала такі напрями : виділення терміну «природничі уявлення», його сутності та осмислення учнями; емпіричне вивчення можливості дітей опрацьовувати знання про довкілля ; визначення особливостей включення учнів у орієнтовну природничу діяльність. Ефективними компонентами цього є : інформаційно-наповнюваний, регуляційний та орієнтовно-діяльнісний.

Інформаційно-наповнюваний компонент дав змогу проаналізувати рівень прояву природознавчих уявлень у учнів (показник – когнітивне усвідомлення уявлень про природу, метод – анкетування). Регуляційний компонент дав змогу з'ясувати в учнів рівень прояву навичок відбору та аналізу природничого матеріалу, усвідомлення, розуміння та оцінки уявлень з природознавства (показник – відбір та аналіз природничої інформації, метод – сюжетні малюнки). Орієнтовно-діяльнісний компонент показав виявити рівень прояву природознавчих уявлень, зважаючи на включення

учнів 4 класу у практичну діяльність в довкіллі (показник – усвідомлення та наступність формування природознавчих уявлень у процесі спеціально організованої діяльності, метод – аналіз оповідань-казок та усне складання твору за планом). Усі напрямки методики мали рівні сформованості уявлень, критерії оцінки, відповідні індивідуальні та диференційовані рівні допомоги.

Порівняльний аналіз рівня сформованості уявлень з природознавства у учнів 4 класів з нормотиповим розвитком і порушеннями інтелекту показав : ми зробили кількісний та якісний аналіз напрямків нашої методики. Данні анкетування (інформаційно-наповнюваний компонент за показником – когнітивне усвідомлення уявлень про природу має лише високий рівень у 75 % учнів з НР; середній рівень у 25% в учнів з НР та 33,33 % з ПІ; низький рівень у 66,67% учнів лише з ПІ). Отже, більшість учнів з ПІ (66,67%) мають низький рівень осмислених знань про довкілля. При відповіді на запитання анкети учні знали лише сам термін – назву об’єкту або і предмету природи, це говорить про поверховість і не осмисленість їхніх уявлень; невелике когнітивне наповнення образів довкілля та фактично не сприйняття і не відмежовування уявлень про них.

При аналізі сюжетних малюнків (регуляційний компонент за показником – відбір та аналіз природничої інформації високий рівень доступний тільки дітям з нормотиповим розвитком (83,33%), а учні з порушеннями інтелекту мають стабільний середній рівень (58,33%). Учні 4 класу з порушеннями інтелекту не можуть чітко обирати природничу інформацію для розуміння і оцінки об’єкту або предмету довкілля; не вдало, поверхово, не системно та не диференційовано оцінюють цілісне сприймання сюжетного малюнку; короткочасно виявляють цікавість щодо регуляції своєї діяльності при оцінці сюжетних малюнків.

При аналізі оповідань-казок (орієнтовно-діяльнісний компонент, показник – усвідомлення та наступність формування природознавчих уявлень у процесі спеціально організованої діяльності 75% учнів виявило

середній рівень). Діти не чітко та іноді виказують емоції при аналізі казок-оповідань з природничим змістом; не можуть самі показати знання про персонажів казок і зв'язати уявлення з власним реальним життям; але можуть, за допомогою поетапного взірця, індивідуальної чи диференційованої допомоги дати відповіді на поставленні запитання та здійснити подібний аналіз новітнього оповідання-казки. Найпростішим для учнів було виконання вправ за регуляційним компонентом (показник – відбір та аналіз природничої інформації), найважчим – інформаційно-наповнюваним компонентом (показник – когнітивне усвідомлення уявлень про природу, який потребував усвідомленого бачення дітьми природничих знань).

Методика формування і корекції природознавчих уявлень у молодших школярів з порушеннями інтелекту враховує недорозвиток у них уявлень про довкілля та залежить від порушень у їхній розумовій та пізнавальній діяльності, що ускладняється низьким рівнем активності дітей.

Формування природознавчих уявлень у учнів 4 класу з порушеннями інтелекту можливо в освітньому процесі (уроки, виховні заходи та заняття, корекційно-розвиткова робота) за умови розвитку навичок когнітивної осмисленої інформації щодо уявлень про природу; поступового осмислення природничих уявлень на уроці, у процесі включення у виховні та корекційно-розвиткові заняття. Етапи формування і корекції природознавчих уявлень є : когнітивне осмислення уявлень про природу (розвиток чуттєво-наочного сприймання об'єктів і предметів, які є передумовою становлення психічних і пізнавальних процесів; осмислення образу, ознак і властивостей природничих уявлень; виділення спільного та відмінного між предметами і явищами природи, їх взаємозалежності та взаємозв'язку; когнітивний аналіз природознавчих термінів за допомогою мовленнєвого оформлення; запам'ятовування та відтворення змісту відповідного природничого поняття);

відбір та обговорення інформації про довкілля; поетапне усвідомлення формування природознавчих уявлень в освітньому процесі.

Методичні рекомендації з формування природознавчих уявлень у молодших школярів з порушеннями інтелекту ми розробили для корекційних педагогів, батьків, вихователів тощо з метою покращення освітньої діяльності учнів з порушеннями інтелекту та підвищення рівня їхньої подальшої адаптації і соціалізації у мікро- та макро- оточенні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байбара Т.М. Методика навчання природознавства в початкових класах: навчальний посібник. Київ : Веселка, 1998. 337 с.
2. Біда О. Формування природознавчих понять. *Початкова школа*. 2000. № 7. С. 46-61.
3. Блеч Г.О.& Хохліна О.П. До проблеми педагогічного забезпечення якостей знань з природознавства в учнів допоміжної школи. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: науково- методичний збірник*. Вип. 5. / за ред. В.І. Бондаря, В.В. Засенка. Київ : Науковий світ, 2004. С. 188 – 191.
4. Блеч Г.О. Методичні рекомендації щодо навчання природознавства у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах для розумово відсталих дітей. Київ : Освіта України, 2011. 72 с.
5. Блеч Г.О. Педагогічне забезпечення якості знань розумово відсталих учнів на уроках природознавства у допоміжній школі. *Дефектологія*. 2007. №2 (44). С. 32 – 40.
6. Блеч Г.О. Удосконалення змісту навчання природознавства на основі вивчення особливостей знань розумово відсталих учнів. *Теорія і практика олігофренопедагогіки* : збірник наукових праць. Вип.1. / за ред. В.В. Золотоверх. Київ : Актуальна освіта, 2006. С. 75 – 86.
7. Бондар В.І. Інтеграція дітей з обмеженими психофізичними можливостями в загальноосвітні заклади : за і проти. *Дефектологія*. 2003. № 3. С. 2–5.
8. Бондар В.І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці : навчальний посібник. Київ : Наш час, 2005. 176 с.
9. Варакута О.М. Дидактичні умови формування природничих понять. *Початкова школа*. 2000. № 8. С. 13–18.

10. Вержиковська О.М. Особливості екологічного виховання молодших школярів з порушеннями інтелекту. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: збірник наукових праць : Вип.15. / за ред. В.В. Нечипоренко. Кам'янець-Подільський : Видавець Панькова А.С., 2020. 274 с. С.35-44.

11. Вержиковська О., Галецька Ю. Формування природничих знань у молодших школярів з порушеннями інтелекту. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)* : збірник наукових праць. Вип. 18 / за ред. М.К. Шеремет. Кам'янець-Подільський. Видавець Ковальчук О.В., 2021. С. 19 – 33

URL : <https://aqce.com.ua/vipusk-n18-2021/verzhikovska-o-galecka-ju-formuvannja-prirodnichih-znan-u-molodshih-shkoljariv-z-porushennjami-intelektu.html> (дата звернення: 09.12.2023).

12. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : науково-методичний збірник. Вип.1. / за заг. ред. Бондаря В. І., Луцьке К. В. Київ : Ін-т дефектології АПН України, 2000. 186 с.

13. Екологічне виховання учнів допоміжної школи: методичні рекомендації /Упоряд. Стожок Л.С. Київ : РУМК, 1991. 52 с.

14. Єременко І.Г. Дидактичні основи уроку в допоміжній школі. Київ : Радянська школа, 1976. 129 с.

15. Єременко І.Г. & Мерсіянова Г.М. Навчання учнів допоміжної школи користуватися знаннями й уміннями. Київ : Радянська школа, 1991. 136 с.

16. Жаркова І.І. Формування предметної природознавчої компетентності молодших школярів шляхом використання проектної технології. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Педагогіка. Тернопіль, 2015. № 1. С. 43–49.

17. Замський Х.С. Розумово відсталі діти. НВО : Освіта, 2001. 184 с.

18. Коваль Н.С. Самостійна робота учнів на уроках природознавства. Київ : Радянська школа, 1996. 98 с.
19. Концепція «Нова українська школа»: концептуальні засади реформування середньої школи : рішення колегії МОН від 27.10.2016 року. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 18.02.2024).
20. Корекційна спрямованість уроків природознавства в 3 класі допоміжної школи : методичні рекомендації для вчителів допоміжної школи / упоряд. Л.С. Стожок. Київ : РКМК, 1995. 120 с.
21. Кузнецова Л. Активізація пізнавальної діяльності на уроках природознавства у початкових класах. *Початкова школа*. 2013. №7. С. 9–10.
22. Кузнецова О.О. Специфіка застосування інноваційних технологій у спеціальній освіті. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців : зб. наук. праць*. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2021. Вип. 9. С. 85–91.
23. Кукалець М. В. Формування природознавчих компетентностей учнів початкових класів у процесі роботи з підручником «Природознавство». *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ : збірник наукових праць*. Вип.1. Рівне, 2013. С. 54–60.
24. Липа В.А. Основы коррекционной педагогики : учебное пособие. Донецк : Лебідь, 2002. 327 с.
25. Липа В. А. Психологические основы педагогической коррекции. Донецк : Лебідь, 2000. 319 с.
26. Максименко С.Д., Соловієнко В.О. Загальна психологія : навч посібник. Київ : МАУП, 2000. 256 с.
27. Малюхова Н.І. Особливості уявлень про неживу природу у слабозорих учнів із інтелектуальною недостатністю. Дис. на здоб. наук. ст. канд. пед. наук. Київ, 1999. 268 с.
28. Методика навчання учнів 1-4 класів спеціальної школи :

навчальний посібник / С. П. Миронова, О. В. Гаврилов, О. М. Ляшенко; за заг. ред. О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. 312 с.

29. Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник . Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 312 с.

URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kpn_2015_14_35 (дата звернення: 07.02.2024).

30. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2008. 204 с.

31. Мякушко О.І. Цілісний підхід як основа формування природничих знань у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*. Випуск І. Київ : Інститут дефектології АПНУ, 2000. С. 137142.

32. Мякушко О.І. Тести досягнень в природознавстві для молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку. *Дефектологія*. 2000. № 2. С. 21–27.

33. Мякушко О.І. Комплекс діагностичних і навчальних завдань з природознавства : методичні рекомендації для педагогів початкової ланки загальноосвітніх спеціальних шкіл для дітей з важкими розладами мови та масових шкіл. Київ : Інститут дефектології АПНУ, 2003. 112 с.

34. Навчальна програма для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей [Електронний ресурс].

URL : https://mon.gov.ua/ua/o_svita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcijni-programi/dlya-ditej-z-porushennyami-intelektualnogo-rozvitku (дата звернення: 10.03.2024).

35. Нарочна Л.К. & Ковальчук Г.В. & Гончарова К.Д. Методика викладання природознавства : навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ : Вища школа, 1990. 302 с.
36. Пакулова В.М. & Кузнецова В.І. Методика викладання природознавства. Київ : Веселка, 1990. 228 с.
37. Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-93> (дата звернення: 15.02.2024).
38. Психологія розумово відсталості дитини : підруч. / авт. кол.: Синьов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Київ : Знання, 2008. 359 с.
39. Савлущинська Л.Г. Формування природознавчої компетентності учнів початкових класів на уроках природознавства. *Наука і освіта*. 2013. № 6. С. 111-112.
40. Сак Т.В., Бескова Н. До вивчення природознавства у класах інтенсивної педагогічної корекції (для дітей із затримкою психічного розвитку). *Дефектологія*. 1999. №1. С. 28-31.
41. Сак Т.В. До вивчення природознавства у класах інтенсивної педагогічної корекції. *Дефектологія*. 1999. №1. С. 28 – 33.
42. Сак Т.В. Наочні засоби навчання на уроках природознавства у школі інтенсивної педагогічної корекції. *Дефектологія*. 2005. №4. С. 2–5.
43. Сак Т.В. Особливості повідомлення навчального матеріалу на уроках природознавства у школі інтенсивної педагогічної корекції. *Дефектологія*. 2007. №2. С.19–22.
44. Сак Т.В. Проектна діяльність на уроках природознавства. *Учитель початкової школи*. 2013. № 5. С. 49–59.
45. Сак Т. Формування вміння аналізувати в дітей із затримкою психічного розвитку на уроках природознавства. *Дефектологія*. 2001. № 4. С. 13–16.

46. Сак Т. Як подолати стійку неуспішність в процесі вивчення природничих понять. *Початкова школа*. 2001. № 2. С. 56-58.
47. Синьов В.М. Корекційна робота на уроках природознавства та географії в допоміжній школі. Київ : Освіта, 1977. 213 с.
48. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник у 2-х ч. Ч.1. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. 238 с.
49. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підруч. : у 2-х ч. Ч. 2: Навчання і виховання дітей. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. 224 с.
50. Спеціальна педагогіка : понят.-термінол. слов. / за ред. В.І. Бондаря. Луганськ : Альма-матер, 2003. 436 с.
51. Співак Л.А. Корекційна роль природознавства в навчанні та вихованні дітей з обмеженими розвиваючими можливостями. *Дефектологія*. 1999. №1. С. 53 – 56.
52. Татьянчикова І.В. Особливості формування життєвих орієнтацій в учнів допоміжної школи : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 1999. 20 с.
53. Типова освітня програма початкової освіти спеціальних закладів загальної середньої освіти для учнів перших класів з інтелектуальними порушеннями [Електронний ресурс]. URL : <http://lib.iitta.gov.ua/711423/1/%D0%A2%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%D0%BA%D0%BB.pdf> (дата звернення: 15.02.2024).
54. Трикоз С.В. Корекційно-розвивальна спрямованість змісту курсу «Я і Україна» в загальноосвітніх навчальних закладах для розумово відсталих дітей. *Дефектологія*. 2006. №2. С. 14 – 16.
55. Трикоз С.В. Орієнтовне планування уроків навчального курсу «Я і Україна» (підготовчий, 1, 2 класи). *Дефектологія*. 2007. № 3. С. 7 – 16.

56. Трикоз С.В. Природознавство, 2 клас: підручник для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей. Київ : Либідь, 2016. 96с.

57. Трикоз С.В. Формування часових уявлень у молодших школярів з порушеннями розумового розвитку. *Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології* : збірник наукових праць. Вип. 9. Київ : ІСП НАПН України, 2017. С.127 – 134.

58. Трикоз С.В. Формування природничих понять в учнів з порушеннями розумовою відсталістю. *Освіта осіб з особливими потребами : шляхи розбудови* : збірник наукових праць : [за ред. В.В. Засенка, А.А. Колупасової]. Київ : ТОВ « Поліграф плюс », 2015. С. 150 – 160.

59. Хайдарова О.С. Методика вивчення стану сформованості уявлень про навколишній світ у молодших школярів із порушеннями інтелектуального розвитку. Педагогічні науки : збірник наукових праць. - 2017. - Вип. LXXVI (3). С. 170-175.

60. Хохліна О.П. Теоретичні засади удосконалення змісту освіти школярів із порушеннями інтелекту на перетині століть. Особлива дитина: навчання і виховання. 2014. № 2. С. 28–37.

URL : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/DLog> (дата звернення: 29.11.2023)

61. Хохліна О.П. Усвідомлення учбової діяльності в розумово відсталих школярів. *Дефектологія*. 1997. №2. С.7 – 9.

62. Шкурупій К.І. Особливості впровадження гурткової роботи для учнів з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального освітнього закладу. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців* : збірник наукових праць. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2021. Вип. 9. С. 338-343.

URL : <https://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/11101/1/Shkurupii.pdf> (дата звернення: 14.05.2024)

63. Юрченко М. Особливості формування природничих знань в учнів.
Рідна школа. 2001. № 2. С. 46-48